

meztetni rá, nem szűnt meg lázadni ellene soha. Gondolatrendszere, mint minden nagy gondolkozóé, nehezen áttekinthető és sok helyütt homályos; azonban itt, az értékek kérdésében kristálytisza és elemien egyszerű az állásfoglalása. Az értékek egyszerű evidenciák; olyanok mint „ne ölj”, „ne lopj”, „ne tedd mással azt, amit nem kívánsz magadnak”. Egyszerűségükben megmásíthatatlanok és lehetőségeikben végtelenül gazdagok, akár az általa anynyira szeretett és csodált, a tökéletesség legfőbb példajaként emlegetett népdalok. Ha egy tett, gondolat vagy alkotás nem tudja magát San Francesco és a népdalok mércéjén megmérni, lehet amúgy bármilyen látványos, fikarcnyit sem ér. Így tanította, növekvő szenvedéllyel, Fülep. Élete vége felé, a szocializmus milyenségén töprengve, egyetlen egyszerű mondatba foglalta össze értékelméletét: „Semmi se pótolhatja az emberek egymáshoz való viszonyának emberségességét. Ez a cél, hozzá képest minden más csak eszköz, ha akár-milyen fontos is.”

CSÚRÖS MIKLÓS

Fülep Lajos — Baksay Sándorról

A Kisfaludy Társaság 1917-ben három kötetben kiadta Baksay Sándor (1832—1915) *Összegyűjtött irodalmi dolgozatait*. Fülep Lajos az Ébresztő című református felekezeti lapban elismerő cikket írt a szerzőről és életművéről, s a harmincas években, az egykekérdésről szóló polémiák idején is emlékeztetett Baksay népszemléletére. Fodor András följegyzései szerint személyes beszélgetésekben sok évtizeddel később is gyakran emlegette, idézte, magyarázta, dicsérte. Az akkor kiadói lektor Kormos István előtt újrakiadását szorgalmazta. Az európai horizontú gondolkozó és művészettörténész eszerint egész életén végighúzódó szellemi vonzalmat táplált egy olyan 19. századi íróegyéniség iránt, akit ma ritkán emlegetünk, de ha mégis, többnyire a konzervatív és másodlagos irodalom képviselőjeként (az irodalomtörténeti kézikönyvben például ilyen főcím alatt: *A „népnemzeti” iskola elhalása a prózában*). Utóéletének nem jelentéktelen eseménye ugyan a *Szederindák* címen 1982-ben, a Református Zsinati Iroda kiadásában megjelent jubileumi kötet, de sajnos a kelleténél ez is szűkebb körben terjedt.

Már Mikszáthot érdekelte az író és a lelkész viszonya, „aránya” az életműben: „az íróba belevegyül valamennyi a papból, a papba valamennyi az íróból. (...) az olvasók dicsőítik az írókat azokért, amiket írt, de neheztelnek a püspökre, hogy nem engedik többet írni.” A lelkési hivatásra több százados családi hagyomány és nem utolsósorban apai szigorral érvényesített várakozás predesztinálta. A szabadságharc idején nemzetörnek akart állni, de fiatal korán kívül, mint önéletrajzában írja, apja legfőként azzal érvelt: „Biz’ az ő fiának ne lőjjék el a lábát, mert hogyan fog feljárni a katedrába?” Amikor elfogadta a szülői akaratot, a belénevelt engedelmségen kívül a kálvinista végzetit is irányíthatta („a bölcs gondviselés a katedrát jelölte ki nekem végcélul” stb.). Pályája, amelyet Kéky Lajos monográfiája követ végig legalaposabban, a dunántúli, majd alföldi tanítóskodás és tanárkodás után Kunszentmiklóson folytatódik; lelkipásztor lesz, később kinevezik

püspöknek, az Akadémia is tagjává választja. Fülepet persze nem az akadémiai vagy egyházi rendfokozatok, a külső sikerek érdekelték, valami mást: lényegesebbet, gyökeresebbet méltányolt a magyaros, bajszos arcú Baksayban — ennek a valaminek szeretnénk a következő jegyzetekben utána nyomozni.

A szellemi kapcsolat gyökerei többfelé ágaznak. Joggal társítja az irodalomtörténetírás Baksay nevéhez a *kálvinista magyarság* fogalmát. Tudvalevő, hogy tanítványai kevésbé kedvelték fenyítő eszközökben nem válogató szigorja miatt, hívei viszont „igen megszerették s büszkéek voltak országos hírű pásztorukra” (Kéky). Kunszentmiklósi évtizedei Fülep zengővárkonyi korszakával párhuzamosíthatók, mind a lelkiismeretesen gyakorolt hivatás, mind a közvetlen népközeliség, a magyar fajtában való gyönyörködés dolgában. Mindketten nagy zsoldározók voltak. Közös vonásokat mutat a táj és az etnikum iránti érdeklődésük: magas műveltséget egyesítettek keresetlen emberséggel és természetszeretettel, Baksay dolgozószobájának ablakai gondozott parkra néztek; érdeklődésük a mindennapi életre, a szellemi és a tárgyi néprajz megannyi területére kiterjedt. Nem voltak, Fülep kifejezésével élve, absztrakt emberek, benne éltek környezetük kisvilágában. Egy-egy megfigyelésük tárgyilag is találkozik: a *Patak banya* bevezetésében Baksay érzékletesen elmagyarázza a *szüle* és a *banya* különbségét, Fülep újra meg újra visszatér Tatár *szüle* alakjához, akiben a viselkedés tökélyének s valamely boszorkányos tudásnak elegyét csodálja. Ezek az adalékok mindenestre rokon életeszmenyre vallanak. Regionális kötődésük is hasonló, Dél-Dunántúlhoz és a Jászsághoz volt bensőséges közük, Baranya és az Ormánság különösen sokat jelentett számukra. „Szép ligetes Ormánság, patakos mezők, bársonyos hegyek, sugárzó ormok ott a Dráva mentén!” — hosszan idézhetnénk Baksay önéletrajzának lírai (s Fülep későbbi publicisztikájának feltéve riasztó) mondatait erről a tájegységről. Műveltségük alaprétege a Biblia és az antikvitás volt, de — bár nem közelítette meg Fülep legendás nyelvtudását —, Baksay is olvasott egy-két modern idegen nyelven. Találkozik ízlésük Arany megítélésében; nem a rajongó elismerés itt a lényeg, hanem az indoka: a népelet megfigyelőjét, a fajta szépségének, nemességének, a nemzetivé vált klasszikus embereszmenynek (akár a testi szépségeszmenynek) érzékeltetőjét méltatják benne. Fülep kedvenc idézete, az *Öldöklő angyal* magyartánc-leírása például már Baksaynál előkerül. Arany hatását, ki különben állítólag maga is fölfigyelt Baksay egyik korai elbeszélésére, természetesen epikus műveiben s kivált műfordításaiban is kimutatták.

Említett cikkében Fülep mindenekelőtt a népelet ihletett leíróját dicséri Baksayban. Összegyűjtött művei közül a harmadik kötetet tartja a legtöbbre, azt, amely „jórészt a magyar nép viseletéről, szokásairól vagy tősgyökeres magyar vidékekről és lakóikról szól”, legfontosabb műfajaként az etnográfiai leírást jelöli meg. (Annál föltünőbb, hogy a különben kiváló új Magyar Néprajzi Lexikonban nem találunk Baksayról szóló cikket.) Ezeknek a táj- és népismereti tanulmányoknak tudománytörténeti helyét és jelentőségét Tálasi István foglalta össze legutóbb. Az 1880-as évek vége előtt keletkezettek, amikor mint Tálasi mondja, „hivatásos néprajzi kutatók még alig vannak hazánkban”; tárgyi hitelesség dolgában szerinte Baksay „a legkiválóbbak közé tartozik, író létere tanulmányai aggálytalanul valóságúnak fogadhatók el, közvetlen közlésmódja, szerkesztése, olykor lírai hangvétele az átéltséget igazolja”. Három legjelentősebb műve e nemben a *Magyar népszokások*, a *Jász-Kunság* és a *Három meggye háromszöge — A Mecsek környéke*. Ezekben és a hasonló írásokban Fülep tragikus anakronizmust konstatál, helye-

sebben: annak a világnak az eltűnését, múltba fordulását, amelyet Baksay földéz. Nem poétikai kifogásokkal él az idill ellen, sőt, amikor a magyarság legderűsebb írójának nevezi a szerzőt, tőle (különösen e korai korszakában) szokatlan, szinte fenntartás nélküli dicséző jelzőket sorol: „talán az egész század sem szült az egész föld kerekén írót sehol, aki ennyire zavartalanul verőfényes, mindennek csak a jó oldalát látó, mindent egyöntetű ragyogással besugárzó volna, mint ő”. Találóan jellemzi humorát („könnyed megbizsergetése az észnek és a szívnek”), az etnográfia derűs Homéroszának nevezi.

Ha irodalmi-esztétikai és poétikai nézeteire vonatkozó következményeket akarunk levonni az idézetekből és az írás egészéből, akkor a széppróza, a szépirodalom fogalmának tágas értelmezése tűnik szembe. Az etnográfiai leírásról végig félreérthetetlenül mint művészetről van itt szó („gyönyörköd-tet”, „mesél”, „Nagy művész” stb.); nem cáfolja ezt az Arannyal, Jókai-val való szembesítés sem, akiknél Fülep a fikció értelmében használt „költészet”, „fantázia” szavakat alkalmazza s e vonásaikat állítja szembe a Baksay-féle „pontos leírással”. Ez műfaji különböztetés, nem pedig művészet és nem művészet közötti: „Mert művészetnek nagy művészet ez, de nem költészet” — írja. A gondot tehát nem e próza művésziségének eldöntése jelenti számára, hanem az ábrázolt és a valóságos világ közötti összehasonlítás leverő eredménye.

A hagyományos magyar paraszti kultúra pusztulását Fülep szinte költői vízióban fogalmazza meg: „A magyar nép és a paraszt, mely minden fajtánál többet szenvedett a világon, mégis *így* tudott úrrá lenni a szenvedésen, az életen, így tudott vigadni, gondtalanul, szívvel-lélekkel — s ez múlt el most, vagy múlik el, s csak a küzdelem marad meg már ezután, a szenvedés, a modern élet lüktetése, újsága, anyagi robotja, mely a falut is sodrába ragadta, és kiforgatta ősi valójából.” Ez a gondolat legalább tíz évvel korábban is győtri már Fülepet, ismeretes korai érdeklődése Kodály és Bartók népdalgyűjtő tevékenysége iránt, s Malonyay Dezső kalotaszegi népművészetet bemutató kötetéről írott 1907-es cikkében világosan fölismerhetők a Baksay-kritikát előlegező gondolatok. Akkor, centrális eszméjéhez képest, a népművészetben „a gyönyörű, szép, gazdag, egzotikus (...) és *befejezett* stílus” példáját mutatta föl, 1917-ben már nem annyira a stílus, hanem egy életforma, egy nép, egy világ pusztulása miatt aggódik.

Baksay azért is jó ürügy ehhez, mert — a kiadások dátumától függetlenül — jóval régebbi állapotokat rögzít, és pedig a korát és emberi természetét jellemző, nem mindig illúziók nélküli derűlátással. Olykor szemére vetik, hogy például az ormánsági egykekérdést, a vele járó erkölcsi süllyedést, a szekták szaporodását stb. pap létére nem vette észre, pedig minderre már a múlt század közepén figyelmeztettek bizonyos jelek (ifj. Kodolányi János). Fülep, aki a húszas-harmincas években oly érzékeny volt „a magyarság pusztulása” tüneteire, ebben az esetben — talán a világháború szorongásában és az összeomlás előérzetében — inkább az értékek összegyűjtésének és átmenetésének érdemét hangsúlyozza: „Hogy legalább a könyvtáradban megőrizhesd a szép életnek emlékét, mint nagyúri pincék ódon palackjai rég elmúlt szőlők hajdan napsütötte, élő venyigéinek nedűjét.”

Baksayt idézve Fülep, a kortársak és tanítványok emlékezete, följegyzései szerint, gyakran emlegette Homérosz-fordításait, kivált az *Odyszeiáét*. Cikkében is szól arról az erős kötelékről, „mely a magyar írót lelke mélyén hozzáfűzte a görög költészethez”. Fodor András naplójában több helyen idézi Fülep fordításrészletekhez fűzött magasztaló szavait; „a fölolvastott ré-

szek valóban Arany legszebb epizódjaira emlékeztetnek. Rendkívüli érzékeltség, ép nyelv, költői tisztaság (...) ódon magyarság." Mint ismeretes, Baksay hangsúlyos tizenkettesekben fordította a homéroszi eposzokat, Mikszáth szerint: „az avult hexameter-köntösből kihámozva magyar szájízhez mért páros rimelésű népies versekben". Eljárását azóta dicsérték is (Mészöly Gedeon, Mészöly Dezső), de kritika is érte, s az újabb, szoros formai hűséget megkívánó műfordítói szemlélet általában az időmértékes megoldást tartja kívánatosnak. Így nyilatkozik Szabó Ede is a műfordításról szóló összefoglaló könyvében. Fülep ellenben Devecseri nagy vállalkozásánál többre tartotta Baksayét, mert a két nyelvezet közül szerinte az utóbbi közelítette meg jobban az eredetit. „Idéz a görög szövegből" — írja Fodor András —, „mint a patakcsobogás, olyan lágy ez... a magyar szöveg (ti. a hexameteres) recseg, ropog a sok »k« miatt." Devecseri kivételes filológiai, stiláris, művészi teljesítményét, nyelvünket gazdagító leleményességét csodálva is figyelembe vehetjük ezt a másik koncepciót: a naiv, Arany szavával „táj mézzel folyó" költői epika időmértékes tolmácsolása olykor óhatatlanul emelkedettebbnek, esetleg „hidegebb"-nek bizonyul az eredetinel (az utóbbi jelző Szilágyi Istvántól származik, aki így nyilatkozott a kérdéstről éppen Arany-nak írt levelében: „Olly köntöst kíván, mely kötött legyen ugyan mint az eredeti gerince, de a schema a mi ízlésünkhöz járjon közelebb."). Úgyes érveléssel mutatja ki újabban Mészöly Dezső, hogy Baksay nem a szükséges formai készség hiányában, hanem elvből döntött a magyaros verzió mellett, hiszen Lucanus *Pharsaliájának* fordításával meggyőz arról, hogy „minden nehézség nélkül tolmácsolhatta volna az Iliászt s az Odyszeiát is eredeti versformában".

Fülep álláspontja mindenesetre az, hogy a műfordításban nem kívánatos a merev ragaszkodás az eredeti versmértékhez, ha azt a befogadó nyelv, kultúra nem honosította át egészen. Tudjuk, mennyire szerette a nagy európai stílusok bár vidékies, provinciális, de megmagyarosodott változatait, a regionális értékeket. Végső fokon bizonyára Baksay Homéroszában is ezt a magunkévá sajátító, az egyetemes értéket nemzetivé asszimiláló műveletet becsülhette.

Túlértékelte-e Fülep Baksayt? Valószínűleg igen; de az efféle kiemelések, elfogultságok gyakran tanulságosabbak a fontoskodó latolgatásnál. Esetünkben például nemcsak azért, mert e ragaszkodás indítékainak futó áttekintése is tanulságokat kínál egy nagy polihisztor irodalmi-műfaji vagy a műfordítással kapcsolatos — netán vitatható, de mindenkor figyelmet érdemlő — elveiről, meg a művészeti problémákat nemzeti sorskérdésekkel együtt látó szemléletéről; s nem is csak azért, mert föl hívja a figyelmet egy szerényebb képességű, mégis jellegzetes, vonzó íróegyéniség életművére (annak leginkább időtálló rétegére), figyelmeztetve mintegy az irodalomtörténetírás adósságára Baksayval szemben. Általános példa is ez a kötődés arra, hogyan és miért érdemes megközelíteni az úgynevezett kismesterek, kisebb írók, a poeta minor-típus problémáját, hogyan lehet és kell beilleszteni munkásságukat az egyetemes művelődéstörténeti folyamatba. „Meg kell változnia annak a szemléletnek" — tanítja másutt Fülep —, „amely csak a reprezentatív nagy műveket becsüli igazán, a kicsinyekkel csak mint dokumentumokkal, segéd-eszközökkel foglalkozik (...). A nagyok nagyszerűségét megmutatni nem nagy dolog — lássuk meg a nagyot a kicsikben, bennük van." A Baksay-téma azért is figyelemre méltó, mert az irodalomra vetíti át ezt az eredeti helyén a művészettörténetre és a művészettörténet-írásra vonatkozó gondolatot és föl-

adatot. Tömörkényről mondja egyik nagy író-esszéistánk, hogy Tolsztojjal szőtték egy bordában, nyilván nem nagyságuk vagy jelentőségük, hanem szellemiségük hasonlóságára gondolva. Ilyenformán fedezi föl Fülep mindazt Baksayban, amit tömören Arany János-inak nevezhetünk: a világtávlattal nem ellenkező magyarságot, a keresetlen népi-nemzeti jellegzetességet, a nyelv tisztaságát, a tapinthatóan érzékletes leírás képességét.*

Fülep Lajos és Dutka Ákos leveleiből

Fülep Lajos eddig ismert legkorábbi leveleit a fiatal nagyváradai költőnek, Dutka Ákosnak írta. Dutka Ákos hagyatékában 16 Fülep-levelet találunk, valamint egy Fülepnek szóló Dutka-levelet, amelyet írója úgy látszik elmulasztott postára adni. Igaz, Dutka levelezésük két esztendeje alatt — néhány Kolozsvárt töltött hónapot kivéve — Nagyváradon élt, míg Fülep ezalatt kétszer megjárta Párizst, s Pesten is lakást változtatott. Ez lehet az oka annak, hogy Fülep Lajos hagyatékában mindössze egyetlen Dutka-levél maradt fenn, a többi elkallódott. Jó ideig csak levélbeli ismeretségük első dokumentuma Fülep Dutkának írt 1904. május 21-i levele, amelyben arra kéri, küldje el neki „Vallomások könyve” című első kötetét. Következő, hét kutyanyelvoldalnyi levelében a 19 éves pesti újságíró szinte lapról-lapra végigelemzi, dicséri és bírálja a 23 éves költő műveit, további fejlődésre sarkallja, s szeretné előmozdítani érvényesülését is. Azt javasolja, hogy adjanak közre Dutka java verseiből újabb „formás kis kötetet, elegánsan kiállítva” valamelyik jobb pesti kiadónál. A „Vallomások könyvé”-ről pedig írni készül a debreceni Csokonai Lapokba. A recenzio hamarosan napvilágot lát 1904. május 25-én, igaz, nem a Csokonai Lapokban, hanem a Hazánk című napilapban, amelynél Fülep alkalmazva volt.

A következő két évben, 1904 tavaszától 1906 nyaráig sűrű levelezés alakul ki kettejük között, ezekből adjuk közre — a terjedelem adta lehetőségek közt — azt a néhány darabot, amelyben Fülep életét meghatározó nagy élményeiről és szándékairól írt első, 1904-es párizsi útjáról és itáliai utazása tervéről, amely 1905-ben még terv marad, 1907-ben valósul meg s hétesztendő firenzei és római tartózkodás lesz belőle.

Közben 1905 nyarán feltehetően személyesen is megismerkedtek: szeptember utáni leveleikben már tegeznek egymást, az a bizalmas, meghitt barátság azonban, amelyet Fülep kezdetben remélt, nem jött létre közöttük később sem. Levelezésükben jórészt Dutka érvényesüléséről esik szó: Fülep nexusai révén a Magyar Szemle és A Hét hasábjain segíti Dutka verseinek megjele-

* E tanulmányvázlat főbb forrásai — Baksay Sándor és Fülep Lajos műderindák (1982) című életmű-válogatásban közölt bevezető esszé (Illyés Bálint vein kívül — Kéky Lajos *Baksay Sándor* című kismonográfiája (1917), a Sze—Varga Domokos, Tóth István és Mészöly Dezső írásai), valamint Fodor András *Ezer este Fülep Lajossal* című, kiadás előtt álló naplómemoárja, amelynek részleteit a szerző szíves engedélyével használtam föl.